

Florian Illies

Betoverende

Caspar David
Friedrichs reis
door de tijd

stilte

Uit het Duits vertaald door Gerrit Bussink en Izaak Hilhorst



Alfabet
Uitgevers
2024

I

Vuur





Het is een zachte voorzomeravond, de hemel verkleurt langzaam van diep donkerblauw naar een teer lichtgeel, en in de seringenstruiken zingen de nachtegalen hun laatste lied. Plotseling licht München op: felrode vlammen slaan uit het enorme Glaspalast, metershoog, de weerschijn van het vuur verlicht de voorkant van de huizenrijen aan de naburige Sophien- en Elisenstraße en het hele firmament lijkt te flakkeren. De stilte wordt verscheurd door de oorverdovende knallen waarmee de enorme gietijzeren profielen barsten en door het kabaal van de versplinterende ruiten die in de vlammenzee storten.

Het is vroeg in de ochtend van 6 juni 1931. Alles waar Caspar David Friedrich van hield, gaat in het Glaspalast in München in vlammen op: het schilderij van het stenige *Ostseestrand* (Oostzeestrand), de plek van zijn eeuwige, diepe verlangen;

Der Hafen in Greifswald (De haven in Greifswald), het schilderij van zijn geboortestad die hij, vervuld van weemoed, altijd is blijven missen; het dagelijkse uitzicht uit het raam van zijn woning, treffend vastgelegd op *Augustusbrücke in Dresden* (Augustusbrug in Dresden); en het allerergste, *Abendstunde* (Avondstond), het schilderij van zijn vrouw Line en hun dochter Emma, die met de armen om elkaar en in gedachten verzonken op een zachte Saksische voorzomeravond voor het raam staan. Gulzig verslinden de vlammen het droge hout van de spieramen en laten de resten van de doeken als zwarte as door de slaperige hemel dwarrelen, steeds opnieuw worden ze door de hitte omhooggeblazen, tot ze na een tijdje niet meer te zien zijn.

*

Omdat glas en staal toch niet kunnen branden, heeft de eigenaar van het Glaspalast de brandverzekering die bij de bouw in 1854 was afgesloten voor dit jaar, 1931, vanwege de kosten overigens niet verlengd.

*

In de woning van Eugen Roth, op niet meer dan honderd meter van het Glaspalast, gaat op 6 juni 1931 kort na halfvier de telefoon. Het is de redactie van de *Münchener Neueste Nachrichten*, die zijn verslaggever ter plaatse opdracht geeft zo snel mogelijk naar het brandende Glaspalast te gaan. Roth kleedt zich vlug aan en legt met nog onwillige vingers van de slaap

een film in zijn camera. Dan werpt hij een blik op de twee tekeningen van Caspar David Friedrich boven zijn bed, die in de ochtendschemering maar vaag zichtbaar zijn. Maar hij kent er elk grassprietje van, of het nu licht of donker is. Roth is een obsessief verzamelaar, iedere mark die hij aan zijn schrijfwerk overhoudt, gaat naar de kunsthandelaren in de stad, en Caspar David Friedrich is zijn god. Elke avond voor hij gaat slapen, kijkt hij even naar diens kleine tekening van de Sächsische Schweiz en wat langer naar het stille, magische Oostzeestrand dat Friedrich op Rügen heeft getekend.

De week daarvoor was Roth in het Glaspalast voor de groots opgezette opening van de speciale tentoonstelling *Werken van Duitse romantici, van Caspar David Friedrich tot Moritz von Schwind*. Honderdtien van de mooiste romantische schilderijen die er bestaan, bruiklenen van de beste musea. Vanmiddag is hij vrij en hij had zich eigenlijk voorgenomen nog een keer te gaan kijken en ervan te genieten. Nu haast hij zich er helaas al twaalf uur eerder dan gepland naartoe en hij vreest dat hem in plaats van plezier iets verschrikkelijks te wachten staat. De klok van de Dreifaltigkeitskirche slaat vier keer als hij uit de Arcisstraße komt, zich een weg baant tussen de dikke rode slangen van de brandweer en de politieagenten zijn perskaart laat zien. De hemel is donkerrood en dan ziet hij het: het Glaspalast, of wat ervan over is. Het gigantische gebouw van 234 bij 67 meter staat in lichterlaaie, de hitte slaat met roodgloeiende vuisten in zijn gezicht. Hij verschuilt zich in een portiek, haalt zijn potlood en notitieblok tevoorschijn en wil gaan schrijven, maar hij kan zijn blik niet van het gruwelijke schouwspel afhouden. Op dit moment, in de vroege ochtenduren van deze mooie

en verschrikkelijke junidag, moet hij denken aan elk van de negen schilderijen van Caspar David Friedrich die hier voor zijn ogen verbranden, de *Abendstunde* met vrouw en dochter, de haven van Greifswald en het landschap in het Reuzengebergte. Hij denkt aan de arme man die op *Herbstbild* (Herfsttafereel) op doodse velden de schaarse takken verzamelt om 's avonds de haard te kunnen aansteken en die nu zelf in vlammen opgaat. En natuurlijk denkt hij vooral aan zijn lievelingsschilderij, *Dame am Meeresstrand* (Vrouw aan het strand), een vrouw die liefdevol met haar zakdoek een boot uitzwaait; nog ziet hij haar afscheidsgroet voor zich, het heeft hem zeer ontroerd, nu weet hij dat het een afscheid voor altijd is. Haar witte zakdoek is zwarte as geworden, de dame is niet meer van deze wereld. Om niet in tranen uit te barsten, begint Eugen Roth te schrijven: 'Mijn blik dwaalt over de vuurzee, vlammen laaien op, komen donderend als de branding dichterbij terwijl de vonken extatisch uiteenstuiven, zakken weer weg, laaien opnieuw op, met brede tongen alles verzwelgend, laf duiken ze weg voor de kletterende waterstraal en onmiddellijk leven ze weer op in een nieuwe stormloop, spottend, dansend, wenkend en wervelend.'

Slechts een paar uur later zal zijn nog natrillende ooggetuigenverslag in de vroege editie van de *Münchner Neueste Nachrichten* verschijnen, de krantenjongens zullen het luidkeels aanprijzen als ze door de steegjes van Schwabing en over de van schrik verstijfde Marienplatz rennen. In zijn verslag schetst Eugen Roth een portret van het vuur met een precisie alsof hij Caspar David Friedrich zelf is; hij ziet elke vlam, elke weerschijn tegen het firmament, elke ziedende, sissende wind, ja, met dit artikel wordt hij de schrijver die hij worden wil! Op

zeker moment moet hij in de asregen ophouden met schrijven omdat hij te zeer van zijn stuk is gebracht door de vertwijfelde, in paniek rondfladderende duiven die zonder te weten wat ze doen de vlammenzee in vliegen. Dan realiseert Eugen Roth zich dat het is om in de nissen tussen de ijzeren staven de nesten te zoeken waar hun jongen even eerder nog heerlijk onder hun vleugels lagen te slapen.

*

En hoe zou Thomas Mann dit huiveringwekkend oplichtende München, deze verwoestende brand in de vroege ochtend van 6 juni, hebben ervaren, uiterekend op zijn zesenvijftigste verjaardag? Zou hij tegen zijn vrouw Katja hebben gemopperd over het onnodige lawaai van de brandweer? Of over de vreselijke brandlucht die zijn gevoelige reukorgaan irriteert? Is hij ter plekke een kijkje gaan nemen? We weten het niet. We weten alleen dat hij een maand later een benefietlezing geeft op de universiteit om geld in te zamelen voor de slachtoffers van de brand. En dat hij in zijn roman *Lotte in Weimar*, die hij korte tijd later zal schrijven, Adele Schopenhauer laat dwepen met de ‘goddelijke David Caspar Friedrich’. Dat is alles wat we weten, want de dagboeken van 1931, die ons meer hadden kunnen vertellen over zijn reactie op de vernietiging van de schatten van de romantische schilderkunst, zijn in 1945 tijdens zijn Californische ballingschap door Thomas Mann zelf heel onromantisch verbrand in de tuin van zijn huis in Pacific Palisades.

*